

عوامل اجتماعی مؤثر در دین‌داری (مطالعه موردی: جوانان ۲۰ تا ۲۹ سال شهر تهران)

دکتر عبدالرضا ادهمی^۱

سعید کشانی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۴/۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۷/۲۴

چکیده

پژوهش حاضر با اهداف، شناسایی وضعیت دین‌داری جوانان، مطالعه وضعیت ابعاد دین‌داری در افراد مورد مطالعه، بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری دین‌داری صورت پذیرفته است. این تحقیق بر پایه نظریه‌های کنش متقابل نمادین و نقش‌پذیری میان متغیرهای تحقیق ارتباط نظری برقرار شده و فرضیات تحقیق نیز بر این مبنا مطرح گردیده است. در سنجش مفهوم دین‌داری از مقیاس گلاک و استارک در چهار بعد (اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی) استفاده شد. متغیرهای مستقل تحقیق نیز پس از مرور تحقیقات مرتبط با تکیه بر جوانب نظری بحث تعریف و شاخص‌سازی شدند و با استفاده از آزمون‌های اعتبار و پایایی مورد سنجش و استانداردسازی قرار گرفتند. این پژوهش با استفاده از روش پیمایش و مقطعی و از تکنیک گردآوری، پرسش‌نامه خود اجرا استفاده شده است. همه فرضیات تحقیق که بیان‌گر رابطه میان دین‌داری و عوامل مؤثر بر آن (آموزش رسمی مذهبی، آموزش غیر رسمی مذهبی، خانواده، دوستان، سرمایه اجتماعی، رسانه، سن، جنسیت، تحصیلات به جزء تأهل) تایید شدند. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهند ابعاد مناسکی، اعتقادی، عاطفی و پیامدی به ترتیب بیشترین روابط همبستگی را با متغیرهای مستقل تحقیق داشته‌اند. از سوی دیگر آموزش رسمی، دوستان مذهبی، خانواده مذهبی، آموزش غیر رسمی، رسانه، سن و سرمایه اجتماعی به ترتیب بیشترین همبستگی را با ابعاد مختلف دین‌داری داشته‌اند. نوع روابط میان این متغیرها با دین‌داری عموماً مثبت و در سطح متوسط تا قوی است. واژه‌های کلیدی: دین‌داری، آموزش رسمی مذهبی، آموزش غیر رسمی مذهبی، رسانه و سرمایه اجتماعی.

۱- استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، نویسنده اصلی. adhmiab@yahoo.com

۲- کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، مسئول مکاتبات. keshani11@yahoo.com

۱. مقدمه

دین‌داری از موضوع‌های مهم اجتماعی و از بحث‌های چالش‌برانگیز در حوزه دین‌پژوهی بوده است، دین در ایران معاصر به منزله نیروی اجتماعی بسیار تاثیرگذار نقش ایفا کرده است، چه در تحولات اجتماعی بزرگ نظیر دو انقلاب مشروطیت و انقلاب اسلامی و چه در دیگر حرکت‌ها و تغییرات اجتماعی، دین همواره حضور انکارناپذیر و غیرقابل چشم‌پوشی داشته است. دین‌داری مانند سایر واقعیت‌های اجتماعی متأثر از عوامل گوناگونی است که در این پژوهش سعی شده است عوامل موثر بر این حوزه مورد بررسی قرار گیرد. بی‌تردید یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگی نظام اجتماعی ایران دینی بودن آن است. ایرانیان از دیر باز یکتاپرست بوده و پس از گرویدن به اسلام همواره بدان مؤمن مانده و در بسط و ترویج آن اهتمام ورزیده‌اند. از این‌رو دین و ارزش‌های دینی به عنوان مهم‌ترین منبع پیدایش ارزش‌های عرفی و اجتماعی آن تلقی می‌شود. حضور فعال دین در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی این پدیده را به یکی از مهم‌ترین عناصر تکوین هویت ایرانی بدل ساخته است؛ لذا علاوه بر استحکام و تثبیت در ذهنیت و گرایش‌های عمومی جامعه در مقام عمل نیز از کارکردهای آشکاری در عرصه‌های مختلف حیات اجتماعی برخوردار بوده و این همه به معنای حضور پررنگ و گسترده دین در نظام اجتماعی ایران است. با توجه به نقش و جایگاه دین در حیات اجتماعی ایران، پس از وقوع انقلاب اسلامی این تاکید و توجه بر دین و لزوم گسترش آن در تمامی لایه‌های زندگی فردی و اجتماعی افزایش یافت؛ از این‌رو کوشش مضاعفی در جهت دینی کردن هر چه بیشتر نظام اجتماعی انجام گرفت و به این منظور نهادهای فرهنگی متعددی چون وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، مجلس خبرگان، شورای نگهبان و ... برای تبلیغ، ترویج و نظارت دینی نظام اجتماعی تاسیس گردید.

تا زمانی که پایه‌های مذهبی در یک جامعه قوی و اعضای آن پایبند اعتقادات مذهبی خود باشند اعضای جامعه عموماً به فساد و انحراف از ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی روی نخواهند آورد. در عین حال اگر اعتقادات مذهبی اعضای یک جامعه رو به سستی بگذارد و در آن حد کاهش یابد که عده زیادی از افراد دلیلی برای کنترل خود و پرهیز از گناه نبینند و یا کارهای خلاف را گناه و نامشروع نپندارند در آن صورت جامعه به طور جدی با خطر نابودی روبروست؛ بنابراین به همان نسبت که نقش مذهب در جامعه تضعیف شود، نظام اجتماعی و پیوندهای درون آن سست خواهند شد و کنترل جامعه در بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی دشوار خواهد بود (رفیع پور، ۱۳۷۷: ۳۶۰).

علاوه بر آسیب‌های مذکور شکل‌گیری و گسترش جهانی شدن و به دنبال آن عرفی شدن جوامع، مسئولین امر و محققان را بر آن داشت تا در جوانب و ظرایف دین توجه بیشتری مبذول دارند. تحقیقات نشان می‌دهند علیرغم وضعیت نسبتاً مطلوب دین‌داری در ایران، مقایسه روند دین‌داری در میان اقشار مختلف جامعه حاکی از تفاوت التزام دینی گروه‌ها و دسته‌های اجتماعی است. بدین ترتیب بر خلاف زنان، شهروندان بزرگسال، جوانان دین‌داری کمتری را از خود بروز داده‌اند (قصابی و طاهری، ۱۳۹۰).

در جامعه امروز با گسترش تقسیم کار و تخصصی شدن امور و به وجود آمدن نهادها و ساختارهای اجتماعی جدید، زیست جهان‌های متعددی در جامعه شکل می‌گیرد. به بیان دیگر "جامعه با چندگانه شدن زیست جهان‌ها مواجه می‌شود و وظیفه قدیمی دین مورد تهدید جدی قرار می‌گیرد" (برگر، ۱۳۸۱: ۷۳). همزمان با اینکه بخش‌های مختلف جامعه تحت سیطره زیست جهان‌های متعدد در می‌آید، فرد نیز در زندگی روزمره خود پیوسته با دیگرانی روبه‌رو می‌شود که در زیست جهان‌های دیگری به سر می‌برند و لذا لزوماً نمادها و تعاریف دینی او را تأیید نمی‌کنند و حتی گاهی آنها را انکار می‌کنند.

تحلیل‌های نظری بیانگر آن است که در جوامع در حال گذار دین‌داری یکی از متغیرهای اجتماعی است که دستخوش تحولات گسترده‌ای می‌شود. دین‌داری در جامعه ایران هم از این تحول مستثنی نیست. پیتز برگر این تغییرات را نخستین بار در مهم‌ترین نهادهای حامل مدرنیته (اقتصاد، صنعت، دولت و ...) دنبال می‌کند، و دانشگاه که کارکرد تولید علم و فناوری را در جامعه برعهده دارد به زعم وی، یکی از حاملان مدرنیته محسوب می‌شود. بنابراین می‌توان جوانان را یکی از حاملان آگاهی مدرن در جوامع در حال توسعه در نظر گرفت که بیشترین تأثیر را از آن می‌پذیرند (برگر، ۱۹۶۷).

در سال‌های اخیر تحقیقات ارزنده متعددی در حوزه ساخت‌مقیاس و سنجش دین‌داری صورت گرفته است.^۱ با این حال کمتر شاهد یک مطالعه تبیینی در خصوص شناخت عوامل و متغیرهای اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری دین‌داری در افراد و ارزیابی سهم هر یک از آن‌ها هستیم. در این مقاله با پرداختن به این موضوع به دنبال آن هستیم تا به این سوال‌ها پاسخ بدهیم که چه عواملی در بروز و شکل‌گیری دین‌داری جوانان مؤثر است؟ وضعیت دین‌داری در میان جوانان چگونه است؟ سهم هر یک از عوامل مؤثر در شکل‌گیری دین‌داری افراد چقدر است؟ و چه عواملی در بروز و گسترش کدام ابعاد از دین‌داری سهم بیشتری دارند؟

با توجه به اهمیت این مسئله و تأکید ویژه‌ای که در سطوح کلان سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از سوی مسوولین در جهت دینی شدن هر چه بیشتر جامعه (به ویژه جوانان) صورت گرفته است، مطالعه و بررسی عوامل اجتماعی مؤثر در شکل‌گیری و رشد دین‌داری در بخش قابل توجهی از جامعه (جوانان) که به لحاظ کیفی نیز از اهمیت ویژه‌ای برای توسعه آینده کشور برخوردارند ضروری بوده و شناخت مکانیزم‌های پیدایی و متعین‌های اجتماعی در آن از ضرورت‌های استراتژیک محسوب می‌شود.

دین در حیات فردی، روابط فی‌مابینی و در سطوح کلان اجتماعی بازیگر فعال جامعه ایرانی است. در نظام اجتماعی ایران دین از کارکردهای منحصر به فردی برخوردار است و افول دین‌داری به منزله‌ی افزایش آسیب‌های فردی و اجتماعی قلمداد می‌شود (سراج زاده، ۱۳۷۷؛ طالبان، ۱۳۸۰؛ ابراهیمی و قصابی، ۱۳۸۹). منظور از کارکرد دین اثر، نقش و تحولی است که دین در انسان یا جامعه بجای می‌گذارد. به عبارت دیگر پیامدهایی است که به صورت فردی و اجتماعی نمایان می‌شود. یکی از پیامدهای اجتماعی دین همبستگی اجتماعی است. انسان موجودی اجتماعی و ناگزیر از تشکیل اجتماع است. در زندگی اجتماعی مقوله‌هایی چون ثروت، قدرت و سایر امور دنیوی، رقابت‌پذیر و کشمکش‌زاینده و امور معنوی و باورهای مذهبی می‌توانند در تقلیل نزاع‌ها و تخفیف رنج‌های ناشی از چالش‌های انسانی توفیق‌یابند (خسرو پناه، ۱۳۸۲: ۲۶۵).

کنترل درونی افراد جامعه، یکی دیگر از پیامدهای مثبت دین‌داری است. بدین معنی که هر کس ناظری بر اعمال خویش است. این امر موجب نظم و امنیت جامعه خواهد شد. نظارت درونی از طریق باورهای اعتقادی و دینی تحقق می‌یابد و این نوع نظارت، علاوه بر هزینه کم، نقش مهمی در جامعه ایفا می‌کند (خسرو پناه، ۱۳۸۲: ۲۵۵). از دیگر پیامدهای مثبت دین‌داری افراد در سطح اجتماع عبارتند از: برپایی عدالت اجتماعی^۲، آزادی بخشی^۳، زدودن خرافه‌ها (خسرو پناه، ۱۳۸۲: ۲۶۹) و بسترسازی برای تعالی فرهنگ و تمدن. (قرا ملکی، ۱۳۸۷: ۱۷۸). بر این اساس افول دین‌داری در جامعه به منزله‌ی بروز برخی مسائل انسانی و پاره‌ای از بحران‌های اجتماعی است. در سال‌های اخیر تحقیقات متعددی در خصوص نقش اجتماعی دین در کشور انجام شده است. اما پژوهشی مستقل که به مطالعه نقش عوامل اجتماعی اثرگذار بر

۱- نگاه کنید به: کاظمی، عباس و مهدی فرجی (۱۳۸۸) سنجش‌های دین‌داری در ایران، تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.

۲- أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ (نساء/۱۳۵).

۳- وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ. (نحل/۳۶) وَيَضَعُ عَنْهُمْ أَصْرَهُمْ وَلَا عِلاَءَ لَآلِي كَآتِبِ عَلَيْهِم (اعراف/۱۵۷).

شکل‌گیری و قوام دین‌داری در افراد (به ویژه جوانان) بپردازد کمتر انجام شده است. در این پژوهش سعی شده است، ضمن استفاده از تحقیقات پیشین به سنجش وضعیت دین‌داری جوانان و بررسی مهم‌ترین عوامل اجتماعی اثرگذار در آن و مطالعه سهم هر یک از آن‌ها پرداخته شود. اهداف این مقاله عبارتند از:

- شناسایی وضعیت دین‌داری جوانان.
  - شناخت وضعیت ابعاد دین‌داری در افراد مورد مطالعه.
  - تعیین عوامل اجتماعی موثر بر شکل‌گیری دین‌داری در جوانان.
  - سنجش و تعیین سهم هر یک از عوامل اجتماعی موثر در بروز و پیدایش دین‌داری و اولویت‌بندی بین این عوامل.
  - سنجش و تعیین سهم هر یک از عوامل اجتماعی موثر در بروز و پیدایش ابعاد و اشکال دین‌داری.
- جامعه‌شناسان دین، در مقایسه با متفکرانی که در دیگر رشته‌ها به مطالعه دین اشتغال دارند، اهتمام بیشتری را صرف تعریف دین کرده‌اند. هر چند این مسئله در دیگر حوزه‌های دین‌پژوهی نیز مورد توجه بوده است، اما تنها در مطالعات جامعه‌شناختی است که دین از اهمیتی اصلی و جایگاهی محوری برخوردار بوده و ادبیات درخور توجهی پیرامون آن گرد آمده است. مناقشه نظری جامعه‌شناسان و فیلسوفان بر سر تعریف دین، رویکردهای مختلف عقل‌گرا، شهودی، کارکردی، تحویل‌گرا، پدیداری و وجودی را شکل داده و مناظرات و مجادلات نظری فراوانی را دامن زده است. رابرتسون می‌گوید که چون تلاش‌های جامعه‌شناسان برای دستیابی به یک تعریف واحد و مشترک از دین، تا دهه پنجاه به جایی نرسید کسانی مثل لنسکی و گلاک به منظور رفع مشکل در تحقیقات تجربی و کاربردهای عملی به سمت مشخص نمودن ابعاد دین‌داری تمایل پیدا کردند (رابرتسون، ۱۹۷۰: ۵۱).

عواملی که در شکل‌گیری نگرش تأثیرگذارند متعدد هستند. گاهی نگرش‌ها بر پایه احساسات یا تمایلات شکل می‌گیرند و گاهی بر پایه باورها و ادراکات. شق‌سومی نیز وجود دارد که نگرش‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و آن رفتارهای گذشته فرد است که نگرش وی را شکل می‌دهد. نگرش همچنین می‌تواند بر پایه فرایندهای ناشی از ضمیر ناخودآگاه شکل بگیرد (السون و همکار، ۲۰۰۸: ۲۰).

از طریق فرایند مشارکت است که اطلاعات و احساسات فرد بدست می‌آید. آموزش همچنین می‌تواند از طریق تشویق یا تنبیه و یا حتی از طریق تقلید کسب شود. افراد از بقیه تقلید می‌کنند، به خصوص اگر این بقیه، افرادی محوری یا مهم باشند. در زندگی ابتدایی فرد، خانواده به عنوان منبع مهمی در شکل‌گیری و جهت‌دهی نگرش‌های اولیه وی محسوب می‌شود. آنچه مسلم است این است که کودکان در دوران کودکی خود به تقلید از نگرش‌های والدین خود گرایش دارند، اما با ورود به سن نوجوانی، با فاصله گرفتن از والدین و نیز با فاصله از تأثیراتی که آن‌ها می‌توانند بر وی بگذارند، بیشتر به تقلید از هم‌سن و سالان خود در امور مختلف تمایل پیدا می‌کنند (شلی و همکاران، ۲۰۰۶).

هر امری که با یک نگرش قوی پیوند بخورد، احتمال افزایش سازگاری میان نگرش و رفتار را افزایش می‌دهد. یکی از عوامل مهم، میزان اطلاعات فرد در مورد موضوع نگرشی است. عامل دیگری که در قوی شدن نگرش دخیل است، تکرار و تمرین نگرش‌ها است. وقتی افراد در مورد نگرششان فکر می‌کنند و آن را بروز می‌دهند، سازگاری میان نگرش و رفتار بیشتر خواهد شد. این امر احتمالاً به این خاطر است که چنین فرایندی کمک می‌کند تا نگرش، خود را محکم‌تر و قوی‌تر کند. نگرش‌های قوی اغلب نگرش‌های جایگزین شده‌اند، یعنی به باورهای دیگری که افراد دارند گره خورده‌اند. بنابراین، نگرش‌های جایگزین قاعدتاً باید رفتار را خوب پیش بینی کنند (شلی و همکاران، ۲۰۰۶).

مطابق دیدگاه تحولی، نگرش‌ها در سنین نوجوانی و جوانی بسیار مستعد تغییر هستند، اما این میل به تغییر با ورود آن‌ها به سنین پایانی بیست سالگی و اوائل سی سالگی رو به کاهش می‌گذارد و آن زمانی است که ازدواج می‌کنند و تشکیل

خانواده داده و مشغول به انجام شغلی شده و به عبارتی، سبک زندگی ثابتی را اتخاذ می‌کنند. این در واقع زمانی است که با والدین خود در زمینه نگرش شباهت‌هایی پیدا می‌کنند. اگر چه این به آن معنا نیست که بزرگسالان هیچ گاه با تغییر در نگرش مواجه نمی‌شوند، بلکه حاکی از این امر است که تغییر در نگرش در بزرگسالان در مقایسه با نوجوانان و جوانان بسیار ناچیز و اندک است (میلر و همکار، ۱۳۸۰: ۳۰).

به اعتقاد دورکیم دین یک امر اجتماعی است از همین رو همانند هر پدیده‌ی دیگری از نظام اجتماعی نشأت می‌گیرد (دورکیم، ۱۳۸۴: ۱۷۲).

دین یک پدیده چند بعدی است و با جنبه‌ها مختلف زندگی اجتماعی ارتباط دارد. از این حیث برای شناخت علل و عوامل موثر در رشد و تقویت آن در زندگی افراد باید به نحوی چند جانبه به مطالعه این پدیده پرداخت. همچنانکه مباحث پیش گفته نیز نشان می‌دهند اجتماعی شدن یا جامعه پذیری نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری نگرش، احساس و رفتار افراد دارد. در این میان رفتار دینی نیز از این قاعده مستثنی نیست. بنابراین اجتماعی شدن و نظریه‌های مرتبط با آن در تعیین عوامل مرتبط با دین‌داری بسیار حائز اهمیتند. در زیر نظریه کنش متقابل نمادین و نقش‌پذیری به عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه‌های مطرح شده در پارادایم اجتماعی شدن برای تبیین بحث ارائه می‌گردد.

بنابر نظر صاحب‌نظران این مکتب موجودیت اجتماعی انسان از طریق زبان، ارتباطات میان فردی و تعاملات اجتماعی با دیگر افراد شکل می‌گیرد. هر فرد قوانین مربوط به تعامل اجتماعی را در مقاطع مختلفی از زندگی فرا می‌گیرد. انسان با آگاهی از این قوانین و با به‌کارگیری آن‌ها قادر به کنترل تعاملات اجتماعی خود با دیگران است، دیگرانی که نسبت به او موقعیت‌های مختلفی دارند. ممکن است آن‌ها پیرتر و یا جوان‌تر و یا از نظر اجتماعی مقام و منزلت پایین و یا بالاتری داشته باشند (نرسیسیانس، ۱۳۸۴: ۶۹).

این قوانین را که اولین بار در سنین کودکی از طریق خانواده و در سنین بعدی از طریق تعامل با گروه همالان در محله و مدرسه و در ادامه از طریق رسانه‌ها می‌آموزیم اجتماعی شدن می‌نامند. اجتماعی شدن فرایندی است که طی آن کودک ناتوان به تدریج به شخصی خودآگاه، دانا و ورزیده در شیوه‌های فرهنگی که در آن متولد گردیده است تبدیل می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۹: ۶۷).

پیش از مطالعه نقش عوامل اثرگذار در بروز و ظهور دین‌داری بررسی مفهوم نقش‌پذیری به عنوان مکانیزم اصلی اجتماعی شدن ضرورت دارد. همچنان که کودک رشد می‌نماید، نقش‌های بیشتری به عهده می‌گیرد، نقش‌هایی که ممکن است به طور مشخص و بارزتری به مقام تعیین شده خانواده او در اجتماع مربوط باشد. اگر کودک در خانواده‌ای با ملیت و نژاد خاصی به دنیا بیاید خصوصیات فرهنگی آن را فرا خواهد گرفت و در عین حال یاد خواهد گرفت که چگونه عضو جامعه بزرگ‌تری که پدر و مادرش در آن به سر می‌برند باشد (طوبی، ۱۳۵۵: ۱۲۰).

پس از بیان این مقدمه به تشریح عوامل مؤثر بر دین‌داری می‌پردازیم که شامل: آموزش، سن، جنسیت، خانواده، همسالان، مدرسه، رسانه و سرمایه اجتماعی است.

آموزش کلیدی‌ترین بخش عوامل اجتماعی کردن است. عوامل اجتماعی شدن (نظیر مدرسه، خانواده، گروه مرجع و ...) همگی از طریق آموزش می‌توانند بر فرد تأثیرگذارند. اریکسون^۱ در مقاله‌ای تحت عنوان رشد و تعهد مذهبی نوجوانان به نقش خانواده، گروه همالان و آموزش پرداخته است. از نظر وی آموزش مهم‌ترین عنصر در میان عوامل جامعه‌پذیری

است. در جامعه‌پذیری دینی، سایر عوامل اجتماعی شدن از طریق آموزش دینی است که می‌توانند بر فرد اثر گذار باشند (اریکسون، ۱۹۹۲: ۱۳۱-۱۳۲).

در اینجا مسئله اصلی آموزش و انتقال ارزش‌های فرهنگی با ترکیبی خاص و ایجاد شخصیت منحصر به فرد در کودک از سوی والدین و دیگر عوامل اجتماعی شدن است. بر این اساس نقش آموزش‌های دوران کودکی می‌تواند بر میزان دین‌داری اثر گذار باشد. در صورت وجود این آموزش‌ها افراد پس از افزایش سن و در بزرگسالی نیز دین‌دار خواهند ماند و با افزایش سن دین‌دارتر نیز خواهند شد. آمی آرگیو در مقاله‌ای با عنوان سن و دین‌داری، در بین افراد ۱۸ تا ۳۰ سال، به این نتیجه رسیده است که با افزایش سن در سنین مورد پژوهش، میزان دین‌داری نیز افزایش می‌یابد (جانسون، ۱۹۹۹: ۴۲۳).

تحقیق فلتی^۱ و پولوما^۲ در مقاله‌ای تحت عنوان «از تفاوت‌های جنسی تا باورهای نقش جنسیتی» منتشر شده است. این دو در تحقیقی پیمایشی دریافتند که «زنان بیشتر از مردان دین‌دار هستند». آن‌ها برای تبیین دین به مفهوم ایدئولوژی نقش جنسیتی^۳ اشاره کرده‌اند (فلتی و پولوما، ۱۹۹۱: ۱۸۱).

لازرویترز^۴ و تابوری^۵ معتقدند افرادی که در خانواده دینی پرورش یافتند نسبت به افرادی که در خانواده‌های سکولار (یا کمتر دینی) زندگی کرده‌اند دینی‌تر هستند. به زعم آن‌ها آموزش‌هایی که در خانواده به کودکان داده می‌شود تأثیر عمیقی در فرایند اجتماعی شدن آن‌ها دارد (لازرویترز و تابوری، ۲۰۰۲: ۲۲-۲۳).

نقش دوستان و همسالان کودک یا نوجوان در ترغیب آنان به رفتارهای دینی از اهمیت زیادی برخوردار است. به طور مثال هر چه دوستان نزدیک در برگزاری نماز پایبندی بیشتری داشته باشند تأثیر بیشتری بر فرد خواهند گذاشت (اکبری، ۱۳۸۱: ۳۵۶).

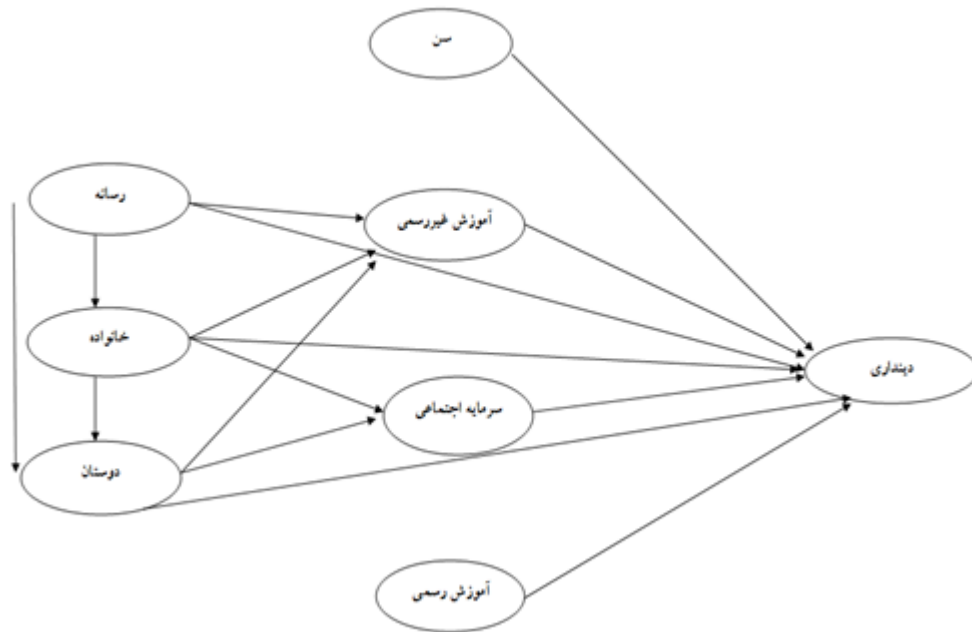
هوگ^۶ و پتریلو^۷ در تحقیقی با عنوان رشد تفکر مذهبی در دوران نوجوانی، به نقش آموزش در افزایش و رشد تفکر مذهبی پرداخته‌اند. آنان بیان داشته‌اند که مدارس مذهبی مهم‌ترین عامل در آموزش مذهبی و یکی از اثرگذارترین نقش‌ها را در رشد تفکر مذهبی دارند (هوگ و پتریلو، ۱۹۷۸: ۱۳۹).

با توجه به رشد رسانه‌های جدید، امروزه دین از حالت خصوصی خود بیرون آمده و جنبه عام‌تری به خود گرفته است. رسانه‌ها با استفاده از تهیه برنامه‌های دینی علاوه بر آنکه بر تعمیق دین و گسترش اطلاعات دینی افراد می‌افزایند، به برانگیختن رفتار دینی نیز کمک می‌کنند (هوور و لاندبای، ۱۳۸۲: ۱۶۲).

در مجموع سرمایه اجتماعی از طریق منابع رسمی و غیر رسمی با اعضای خانواده، مدرسه و محله قابل حصول است. این شبکه‌های تعلقات اجتماعی نوعی چارچوب هنجاری از رفتارها را ارائه می‌کند؛ این امر با ارائه معیارهایی برای انتظارات صورت می‌گیرد که اعمال و فعالیت‌های خاصی را تجویز کرده یا منع می‌کند. این امر موجب افزایش اعتماد متقابل و کنترل اجتماعی افراد به هم وابسته می‌گردد. در نتیجه کنترل اجتماعی است که افراد به پیروی و اطاعت از ارزش‌ها و هنجارهای گروه روی آورده و به آن احترام می‌گذارند. این امر از یک سو مانع از دست رفتن سرمایه اجتماعی موجود فرد می‌گردد و از سوی دیگر به واسطه رفتار هنجارین فرد در گروه، اعتماد اجتماعی بیشتر و در نتیجه سرمایه اجتماعی

1. Kathryn M. Feltey
2. Margaret M. Poloma
3. gender role ideology
4. Bernard Lazerwitz
5. Ephraim Tabory
6. Dean R. Hoge
7. Gregory H. Petrillo

بالتری را خواهد اندوخت. دین‌داری در هر جامعه یکی از مهم‌ترین رفتارهای پسندیده و ارزشی است. از این حیث و به واسطه کسب سرمایه اجتماعی بیشتر افراد به دین‌داری روی می‌آورند. از این حیث بین سرمایه اجتماعی و دین‌داری یک رابطه دو سویه و رفت و برگشتی وجود دارد. از یک سو دین‌داری و عضویت در گروه‌های دینی موجب افزایش سرمایه اجتماعی فرد در گروه می‌شود (اعتماد گروه به فرد و روابط وی با افراد گروه در جهت مثبت بیشتر می‌شود) و از سوی دیگر سرمایه اجتماعی موجود انگیزه لازم برای دین‌داری بیشتر را در فرد فراهم می‌سازد. در مجموع به مدل تحلیلی زیر دست یافتیم.

فرضیات تحقیق به شرح ذیل می‌باشد:

۱. به نظر می‌رسد، آموزش رسمی کودکان در کودکی در دین‌داری افراد موثر است.
۲. به نظر می‌رسد، آموزش غیررسمی در دین‌داری افراد تاثیر دارد.
۳. به نظر می‌رسد، خانواده افراد در دین‌داری آنان موثر است.
۴. به نظر می‌رسد، دوستان افراد در دین‌داری آنان تاثیر دارد.
۵. به نظر می‌رسد، سن افراد در دین‌داری موثر است.
۶. به نظر می‌رسد، جنسیت افراد در دین‌داری تاثیر دارد.
۷. به نظر می‌رسد، وضعیت تاهل افراد در دین‌داری آنان موثر است.
۸. به نظر می‌رسد، میزان تحصیلات افراد در دین‌داری آنان تاثیر دارد.
۹. به نظر می‌رسد، رسانه در دین‌داری افراد تاثیر دارد.
۱۰. به نظر می‌رسد، سرمایه اجتماعی در دین‌داری موثر است.

۲. روش

پژوهش حاضر از نوع روش پیمایشی^۱ و مقطعی^۲ است؛ از میان تکنیک‌های گردآوری اطلاعات از پرکاربردترین آن‌ها یعنی پرسش‌نامه خود اجرا^۳ استفاده شده است. پرسش‌نامه تکنیک ساخت‌مندی برای گردآوری داده‌هاست که در آن از هر پاسخ‌گو مجموعه یکسانی از پرسش‌ها پرسیده می‌شود (دواس، ۱۳۸۳: ۸۷). دلیل انتخاب تکنیک خود اظهاری برای گردآوری اطلاعات آن است که این تکنیک معمولاً بیش‌تر برای اندازه‌گیری امور دینی به کار می‌رود. در این روش به جای استفاده از آمارهای رسمی، پاسخگویان خود وضعیت پایبندی و التزام به دین را گزارش می‌دهند. این روش اساساً تکنیکی است که به منظور برآورد میزان دین‌داری در میان گروه‌های مختلف اجتماعی به کار می‌رود» (برور و هانتر، ۱۳۷۷: ۸۵). در این روش اطلاعات مربوط به دین‌داری به وسیله شخص پژوهش‌گر جمع‌آوری می‌شود و از پاسخگویان به وسیله پرسشنامه در مورد رفتار دین‌دارانه‌ای که دارند پرسش می‌شود. جامعه آماری پژوهش حاضر، جوانان مرد و زن بین ۱۹ تا ۲۹ سال مناطق شهری تهران می‌باشد. بر اساس اطلاعات به دست آمده از مرکز آمار ایران^۴ در سال ۱۳۸۵ حجم جامعه آماری پژوهش حاضر ۱,۸۳۰,۲۰۱ نفر می‌باشد که از این تعداد، ۹۰۰,۸۰۹ نفر مرد و ۹۲۹,۳۹۲ نفر زن بوده‌اند.

در این تحقیق، حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران تعیین شده است. در مورد نمونه‌گیری بر اساس فرمول کوکران قابل ذکر است که حد مطلوب اطمینان در این پژوهش ۰/۹۵ در نظر گرفته شده ($d = 0/05$)، همچنین مقدار $t = 1/96$ است. برای تعیین واریانس، می‌توان از پیش برآورد استفاده کرد. بزرگ‌ترین نمونه لازم برای پاسخ‌گویی به سؤالات یک تحقیق وقتی بدست می‌آید که $p = 0/05$ باشد، زیرا در این صورت، اشتباه استاندارد کم‌ترین مقدار را به خود می‌گیرد (سرابی، ۱۳۸۴: ۱۲۴). بر این اساس ۳۸۲ نفر به عنوان نمونه نهایی انتخاب شدند که برای افزایش دقت مطلوب آن را به ۴۰۰ نفر افزایش داده و به افراد واجد شرایط برای تکمیل کردن تحویل خواهیم داد.

روش نمونه‌گیری برای تحقیق حاضر، نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای می‌باشد. در این روش نمونه‌گیری با توجه به هدف اصلی تحقیق، ابتدا از میان مناطق یا حوزه‌ها (خوشه‌ها) چند منطقه یا حوزه انتخاب می‌گردد. متعاقباً از میان مناطق بزرگ نمونه‌گیری به عمل می‌آید و رفته رفته از هر حوزه نمونه‌ها به صورت تصادفی انتخاب می‌گردند. بدین ترتیب ابتدا مناطق ۲۲ گانه تهران به پنج بخش اصلی شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز تقسیم شده و از هر بخش به طور تصادفی یک منطقه انتخاب می‌گردد (مناطق ۳ (قلهک و ونک)، ۱۱ (انقلاب و جمهوری اسلامی)، ۱۶ (راه آهن و میدان بهمن)، ۱۳ (پیروزی و تهران نو) و ۲۲ (دهکده المپیک و شهرک شهید باقری)). در مرحله بعد حجم نمونه برآمده از فرمول کوکران را، از این مناطق انتخاب نموده‌ایم.

تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از بسته نرم‌افزاری SPSS و با بهره‌گیری از آماره‌های توصیفی (نمودارها و آماره‌های جداول توزیع فراوانی) و استنباطی (آزمون t ، تحلیل واریانس، رگرسیون چند متغیره، تحلیل مسیر و سایر آزمون‌های مقتضی) صورت گرفته است.

جهت شناسایی اعتبار شاخص‌های پرسش‌نامه از اعتبار صوری استفاده شد و پرسش‌نامه تهیه شده به تعدادی از اساتید خبره و برگزیده جامعه‌شناسی داده شد و وفاق آن‌ها در مورد شاخص‌ها، دلیل روشنی بر اعتبار پرسش‌نامه طراحی شده‌است. همچنین به دلیل این‌که پرسش‌نامه این پژوهش از داخل نظریه‌های مطرح، چهرچوب نظری و مدل تحلیلی

1.survey

2.cross-sectional

3.self-administrated Questionnaire

4.www.sci.org.ir

استخراج شده‌است دارای اعتبار سازه‌ای است. برای آزمون پایایی سوالات از آلفای کرونباخ بهره بردیم. سوالات دارای پایایی لازم بودند.

جدول ۱: جدول بررسی پایایی پرسشنامه

شاخص‌ها	آلفا	شاخص‌ها	آلفا
دین‌داری اعتقادی	۰/۸۸	آموزش رسمی	۰/۷۰
دین‌داری تجربی (عاطفی)	۰/۷۲	آموزش غیر رسمی	۰/۷۸
دین‌داری پیامدی	۰/۷۴	خانواده	۰/۷۱
دین‌داری مناسکی	۰/۷۶	دوستان	۰/۷۲
		رسانه	۰/۸۲
		سرمایه	۰/۹۱

۳. یافته‌ها

مطابق نتایج امار توصیفی، این پژوهش دارای ۱۰ متغیر مستقل آموزش رسمی، آموزش غیر رسمی، خانواده، دوستان، رسانه‌ها و سرمایه اجتماعی، سن، جنسیت و میزان تحصیلات افراد و همچنین یک متغیر وابسته دین‌داری است، که متغیر دین‌داری دارای ابعاد اعتقادی، تجربی یا عاطفی، پیامدی و مناسکی است که در قسمت این قسمت به توصیف این متغیرها پرداخته‌ایم. همانطور که در جدول زیر مشاهده می‌شود، ۷۴/۸ درصد پاسخگویان به میزان خیلی زیاد به بعد اعتقادی دین‌داری پایبند بوده و ۴۳/۸ درصد به میزان زیاد به بعد تجربی یا عاطفی، ۴۴/۵ درصد به میزان زیاد به بعد پیامدی و ۴۴/۵ درصد به میزان زیاد به بعد مناسکی دین‌داری پایبند بوده‌اند.

طبق نتایج به‌دست آمده از پاسخ‌ها، ۴۹/۳ درصد پاسخگویان آموزش رسمی را به میزان زیاد در دین‌داری موثر دانسته‌اند. ۳۷/۸ درصد پاسخگویان نیز به میزان کمی آموزش غیر رسمی را موثر دانسته و ۴۴/۳ درصد خانواده را به میزان زیاد در دین‌داری موثر دانسته‌اند. ۲۵/۵ درصد به میزان متوسط دوستان و همسالان را در دین‌دار موثر دانسته و ۵۰/۸ درصد نیز به میزان متوسط رسانه‌ها را و ۳۲/۸ درصد نیز سرمایه اجتماعی را به میزان زیادی در شکل‌گیری دین‌داری افراد موثر دانسته‌اند.

جدول ۲: توزیع درصدی متغیر وابسته و متغیرهای مستقل

نام متغیر	ابعاد	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
دینداری	اعتقادی	۰/۵	۲	۶/۵	۱۶/۳	۷۴/۸
	تجربی یا عاطفی	۰/۸	۵	۱۷/۳	۴۳/۸	۳۳/۳
	پیامدی	۱	۵/۸	۳۰/۸	۴۴/۵	۱۸
	مناسکی	۰/۸	۱۱/۸	۳۰/۳	۴۱/۳	۱۶
آموزش رسمی		۲	۶	۲۹/۵	۴۹/۳	۱۳/۳
آموزش غیر رسمی		۳۵/۵	۳۷/۸	۱۹/۳	۶/۵	۱
خانواده		۰/۳	۱۵/۸	۳۳	۴۴/۳	۳/۸
دوستان		۲۷	۲۰/۵	۲۵/۵	۱۷	۱۰
رسانه		۷/۸	۲۲/۳	۵۰/۸	۱۷/۵	۱/۸
سرمایه		۱۴/۳	۱۰/۸	۱۵	۳۲/۸	۲۷/۳

همانطور که از نتایج فوق بر می آید بعد اعتقادی دینداری بیشترین پایبندی را میان پاسخگویان در این پژوهش را دارا بوده و آموزش غیررسمی دارای کم تاثیر ترین عامل در دینداری افراد شناخته شده است. در بخش آمار استنباطی این پژوهش، به اشکال مختلف به آزمون روابط میان متغیرهای تحقیق خواهیم پرداخت. در ابتدا با استفاده از آزمون‌های آماری به مطالعه روابط میان متغیرهای مستقل تحقیق و دینداری می‌پردازیم و بدین وسیله ابطال یا عدم ابطال فرضیات اصلی تحقیق را به محک تجربه خواهیم سنجید. در مرحله بعد به بررسی روابط همبستگی میان ابعاد دینداری و متغیرهای مستقل تحقیق مبادرت می‌ورزیم. در پایان با ارائه تحلیل رگرسیونی به بررسی سهم هر یک از متغیرهای اصلی تحقیق در متغیر دینداری خواهیم پرداخت.

فرضیه ۱: به نظر می‌رسد آموزش رسمی کودکان در کودکی در دینداری افراد موثر است.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰) این رابطه در سطح بالایی معنادار است. با توجه به ضریب همبستگی ۰/۷۲ که مثبت است پس این رابطه مستقیم است و می‌توان گفت هرچه بهره‌مندی افراد از آموزش رسمی دینی بیشتر باشد میزان دینداری در این افراد افزایش می‌یابد.

فرضیه ۲: به نظر می‌رسد آموزش غیر رسمی رسمی در دینداری افراد تاثیر دارد.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰) این رابطه در سطح بالایی معنادار است. با توجه به ضریب همبستگی ۰/۵۹ که مثبت است پس این رابطه مستقیم است و می‌توان گفت هرچه بهره‌مندی افراد از آموزش غیررسمی دینی بیشتر باشد میزان دینداری در این افراد افزایش می‌یابد.

فرضیه ۳: به نظر می‌رسد خانواده افراد در دینداری آنان تاثیر دارد.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰) این رابطه در سطح بالایی معنادار است. با توجه به ضریب همبستگی ۰/۶۲ که مثبت است پس این رابطه مستقیم است و می‌توان گفت هرچه افراد در خانواده مذهبی‌تری باشند این افراد دین‌دارتر خواهند بود.

فرضیه ۴: به نظر می‌رسد دوستان و همسالان افراد در دینداری آنان موثر هستند.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰) این رابطه در سطح بالایی معنادار است. با توجه به ضریب همبستگی ۰/۶۸ که مثبت است پس این رابطه مستقیم است و می‌توان گفت هرچه افراد دوستان مذهبی‌تری داشته باشند این افراد دین‌دارتر خواهند بود.

فرضیه ۵: به نظر می‌رسد رسانه‌ها در دین‌داری افراد تاثیر دارد.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰) این رابطه در سطح بالایی معنادار است. با توجه به ضریب همبستگی ۰/۵۲ که مثبت است پس این رابطه مستقیم است و می‌توان گفت هرچه افراد رسانه‌ها برنامه‌های مذهبی‌تری داشته باشند افراد دین‌دارتر خواهند شد.

فرضیه ۶: به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی افراد در دین‌داری افراد تاثیر دارد.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰۴) این رابطه در سطح متوسطی معنادار است. با توجه به ضریب همبستگی ۰/۱۰ که مثبت است پس این رابطه مستقیم است و می‌توان گفت هرچه سرمایه اجتماعی افراد بیشتر باشد افراد دین‌دارتر خواهند شد.

فرضیه ۷: به نظر می‌رسد سن افراد در دین‌داری افراد موثر است.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰) این رابطه در سطح بالایی معنادار است. با توجه به ضریب همبستگی ۰/۱۴ که مثبت است پس این رابطه مستقیم است و می‌توان گفت هرچه سن افراد بیشتر باشد افراد دین‌دارتر خواهند شد.

جدول ۳: بررسی همبستگی میان متغیرها

متغیر وابسته (دین‌داری)		متغیرهای مستقل
سطح معناداری	ضریب همبستگی	
۰/۰	۰/۷۲	آموزش رسمی
۰/۰	۰/۵۹	آموزش غیر رسمی
۰/۰	۰/۶۲	خانواده
۰/۰	۰/۶۸	دوستان
۰/۰	۰/۵۲	رسانه
۰/۰۴	۰/۱۰	سرمایه
۰/۰	۰/۱۴	سن

فرضیه ۸: به نظر می‌رسد جنسیت افراد در دین‌داری افراد موثر است.

با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۰۱) این رابطه در سطح بالایی معنادار است. نتایج حاصله از آزمون T در جدول زیر حاکی از آن است که در مجموع بین دختران و پسران جوان، با توجه به نمره میانگین میزان دین‌داری آنان تفاوت معناداری وجود دارد. به عبارتی دیگر با ۹۹ درصد اطمینان می‌توان اظهار نمود که این تفاوت‌های نمره‌ای که دختران و پسران کسب کرده‌اند به لحاظ آماری معنادار است. این آزمون نشان داد که میزان رواج دین‌داری در مجموع در نمره میانگین پسران کمتر از دختران است.

فرضیه ۹: به نظر می‌رسد وضعیت تاهل افراد در دین‌داری افراد موثر است. با توجه به سطح معناداری به دست آمده از آزمون این فرضیه (۰/۵۵) این رابطه معنادار نیست.

جدول ۴: بررسی تفاوت میانگین میان گروه‌ها

Sig	T	میانگین	تعداد	وضعیت	متغیر وابسته (دین‌داری) متغیر مستقل
۰/۰۰۱	۲/۶۸	۳/۸۸	۲۲۹	زن	جنسیت
		۳/۶۹	۱۷۰	مرد	
۰/۵۵	-۰/۶۷	۳/۷۹	۳۵۲	مجرد	تاهل
		۳/۸۶	۴۷	متاهل	

فرضیه ۱۰: به نظر می‌رسد میزان تحصیلات افراد در دین‌داری افراد تاثیر دارد.

همان‌طور که در جدول زیر آمده است میانگین دین‌داری بر اساس تحصیلات افراد مورد مطالعه در آزمون مورد بررسی با یکدیگر تفاوت معنی‌داری دارد. آزمون تحلیل واریانس (F-Test) انجام شده برای تعیین تفاوت میانگین بین گروه‌های تحصیلی نشان می‌دهند مقدار F و سطح معنی‌داری در این آزمون معنی‌دار بوده (sig = ۰/۰۰۱ و F = ۳/۹۹) و قابل تعمیم به جمعیت تحقیق است. جدول زیر از وجود تفاوت معنی‌دار میان دسته‌های تحصیلی مختلف در دین‌داری افراد مورد بررسی حکایت دارد. بر این اساس با افزایش تحصیلات دین‌داری افراد کاهش می‌یابد.

جدول ۵: مقایسه میانگین دین‌داری بر حسب تحصیلات

گروه‌های تحصیلی	F	sig	تفاوت معنی‌دار میانگین بین گروه‌ها
بی‌سواد، ابتدایی، راهنمایی، دبیرستان و دیپلم، فوق دیپلم، لیسانس، فوق لیسانس	۹۹/	۰۰	تفاوت میانگین میان بی‌سواد با راهنمایی (۰/۰۰۷) - راهنمایی با دیپلم (۰/۰۳)، راهنمایی با فوق دیپلم (۰/۰۰۱)، راهنمایی با لیسانس (۰/۰۰۸).
لیسانس	۳	۰/۱	راهنمایی با فوق لیسانس (۰/۰۰۰) - دیپلم با فوق دیپلم (۰/۰۲) و دیپلم با فوق لیسانس (۰/۰۰۲) - لیسانس با فوق لیسانس (۰/۰۴)

در تحلیل و تبیین رابطه متغیرهای مستقل تحقیق و ابعاد دین‌داری، به منظور این که از روابط میان متغیرهای مستقل تحقیق و دین‌داری به نحو هر چه روشن‌تری آگاهی یابیم، به بررسی دقیق نسبت میان ابعاد و اجزاء متغیر دین‌داری و متغیرهای مستقل مبادرت می‌ورزیم. بنابراین هر یک از ابعاد زیر را به مثابه یک متغیر مستقل فرض نموده و با متغیرهای مستقل تحقیق مورد آزمون قرار دادیم تا به نسبت‌های جزئی تر میان این متغیرها آگاهی یابیم. در زیر به بررسی روابط میان ابعاد دین‌داری (اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی) و متغیرهای مستقل (آموزش رسمی، دوستان، خانواده، آموزش غیر رسمی، رسانه، سرمایه اجتماعی و سن) می‌پردازیم.

جدول ۶: رابطه میان ابعاد دین‌داری با متغیرهای مستقل تحقیق

متغیرهای مستقل تحقیق							دین‌داری
سن	سرمایه اجتماعی	رسانه	دوستان	خانواده	آموزش غیر رسمی	آموزش رسمی	
R = ۰/۱۸	R = ۰/۰۱	R = ۰/۴۸	R = ۰/۵۷	R = ۰/۵۷	R = ۰/۴۰	R = ۰/۶۵	اعتقادی
Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۵	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	
R = ۰/۰۷	R = ۰/۰۹	R = ۰/۴۲	R = ۰/۵۳	R = ۰/۵۵	R = ۰/۳۹	R = ۰/۶۸	عاطفی
Sig = ۰/۲	Sig = ۰/۰۶	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	
R = ۰/۱۸	R = ۰/۰۵	R = ۰/۴۳	R = ۰/۶۳	R = ۰/۵۱	R = ۰/۴۹	R = ۰/۶۵	پیامدی
Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۲۸	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	
R = ۰/۰۶	R = ۰/۱	R = ۰/۴۴	R = ۰/۵۹	R = ۰/۴۹	R = ۰/۶۶	R = ۰/۵۴	مناسکی
Sig = ۰/۲۴	Sig = ۰/۰۵	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	Sig = ۰/۰۰۰	

هم چنانکه در جدول بالا مشاهده می‌شود میان ابعاد مختلف دین‌داری و متغیرهای مستقل تحقیق نسبت برابری برقرار نیست و هر یک از ابعاد زیر از شدت رابطه مستقلی در مقایسه با سایر ابعاد برخوردار است.

همه ابعاد دین‌داری با متغیرهای مستقل رابطه معنادار و مستقیمی دارند به غیر از بعد اعتقادی و عاطفی و مناسکی با سرمایه اجتماعی و ابعاد عاطفی و مناسکی از متغیر وابسته دین‌داری با سن افراد که با توجه به سطح معناداری حاصل، رابطه معناداری میان آنها برقرار نمی‌باشد.

بیشترین همبستگی بعد اعتقادی و عاطفی با متغیر آموزش رسمی، بعد پیامدی با متغیرهای آموزش رسمی و دوستان و بعد مناسکی با آموزش‌های غیررسمی داراست.

در ارزیابی رابطه چند متغیره میان دین‌داری و سایر متغیرهای مرتبط، پس از آن که به بررسی رابطه هر یک از متغیرها با متغیر دین‌داری پرداختیم به تحلیل رگرسیون چند متغیره برای بررسی اثرات متغیرهایی که با متغیر وابسته (دین‌داری) رابطه داشتند مبادرت ورزیدیم.

جدول ۷: رگرسیون چند متغیره میان دین‌داری و سایر متغیرهای مرتبط

دین‌داری و متغیرهای مرتبط	ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین (R Square)	(Constant) و B	ضریب بتا (β)	سطح معنی داری (Sig)
	۰/۸۲	۰/۷۰	۱/۴۷		۰/۰۰۰
آموزش رسمی	-	-	۰/۳۳	-۰/۳۸	۰/۰۰۰
دوستان	-	-	۰/۱۳	-۰/۲۴	۰/۰۰۰
خانواده	-	-	۰/۱۷	-۰/۲۱	۰/۰۰۰
آموزش غیر رسمی	-	-	۰/۱۳	-۰/۱۸	۰/۰۰۰
رسانه	-	-	۰/۲۰	-۰/۰۳	۰/۵۵
سرمایه اجتماعی	-	-	۰/۰۲	-۰/۰۳	۰/۳۵
سن	-	-	۰/۰۰۷	۰/۰۳	۰/۳۶

ضریب همبستگی دین‌داری با ترکیب خطی متغیرهای آموزش رسمی، دوستان، خانواده، آموزش غیر رسمی، رسانه، سرمایه اجتماعی و سن برابر است با (۰/۸۲). نسبتی از واریانس متغیر دین‌داری که از طریق متغیرهای مذکور تبیین شده است در حدود (۰/۷۰) است. نسبت F دلالت بر آن دارد که رابطه میان دین‌داری و این متغیرها به لحاظ آماری معنی دار است (۰/۰۰۰). بر اساس آزمون رگرسیون چند متغیره متغیرهای استفاده از رسانه، سرمایه اجتماعی و سن اثر چندانی بر دین‌داری فرد نداشته‌اند؛ لذا آن چه که در این تحلیل رابطه چند متغیره حاصل شد اثبات عدم وجود رابطه میان این متغیرها و دین‌داری است. با توجه به تحلیل تک متغیره به نظر می‌رسید که میان هر یک از این متغیرها و دین‌داری رابطه معنی‌داری برقرار است در حالی که این رابطه چندان مؤثقی نبوده و تحت تأثیر متغیرهای آموزش رسمی، دوستان، خانواده و آموزش غیر رسمی حاصل شده بود؛ لذا با کنترل اثر این متغیرها، نتیجه این رابطه تغییر نموده است. در این قسمت به تحلیل مسیر متغیرهای مؤثر بر دین‌داری می‌پردازیم، از آنجا که هر متغیر اجتماعی در مسیر اثربخشی بر متغیر وابسته می‌تواند با متغیرهای مستقل رقیب روابط و همبستگی‌هایی داشته باشد از این رو با ترسیم مدل علی تحلیل مسیر به بیان اثر مستقیم و غیر مستقیم هر متغیر بر دین‌داری مبادرت می‌ورزیم.

(نمودار شماره ۱) : تحلیل مسیر متغیرهای مؤثر بر دین‌داری

از مدل فوق و همچنین نتایج مندرج در جدول زیر می‌توان دریافت که میان متغیرهای مستقل مختلف و دین‌داری روابط علی قابل توجهی بر قرار است. یافته‌ها نشان می‌دهند که با احتساب اثر مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل، مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های تغییرات میزان دین‌داری جوانان به ترتیب متغیرهای آموزش رسمی، دوستان، خانواده، آموزش غیر رسمی، رسانه، سرمایه اجتماعی و سن هستند. اثر کلی متغیرهای مستقل ذکر شده در مدل فوق بر متغیر دین‌داری حاکی از آن است که میان این متغیرها همبستگی بسیار ضعیف (سرمایه اجتماعی و سن) تا متوسطی (آموزش رسمی، دوستان و خانواده) بر قرار است. همچنین این رابطه در تمامی موارد مثبت بوده و بیانگر اثر مستقیم میان متغیرهاست.

۴. بحث

هدف از تحقیق حاضر تعیین عوامل مهم و تأثیر گذار بر دین‌داری جوانان تهرانی بوده است. همچنان که گفته شد برای سنجش نقش عوامل مؤثر بر دین‌داری به مطالعه ادبیات تحقیق و عوامل متعدد اجتماعی دست زدیم. چنانچه می‌دانیم در بروز پدیده‌های اجتماعی عوامل متعددی نقش ایفا می‌کند. با این حال برخی از متغیرها نقش مهم‌تری را در بروز یا عدم شکل‌گیری یا مسئله‌آمیز شدن پدیده‌ها بازی می‌کنند. در اینجا با توجه به فرضیه‌هایی که در این تحقیق (ضمن مطالعه نظریه‌های مرتبط با موضوع و ادبیات بحث) به کار گرفته شد عوامل متعددی در شکل‌گیری و ظهور دین‌داری جوانان تهرانی موثرند. همان‌طور که انتظار می‌رفت عواملی نظیر آموزش رسمی، دوستان، خانواده، آموزش غیر رسمی، رسانه، سرمایه اجتماعی، سن، جنسیت و تحصیلات با دین‌داری جوانان رابطه معنی‌داری دارند. تمام متغیرهای آموزش رسمی، دوستان، خانواده، آموزش غیر رسمی، رسانه، سرمایه اجتماعی، سن ارتباط مستقیمی با دین‌داری داشته و با افزایش زمینه‌های دینی در هریک از متغیرهای مستقل فوق میزان دین‌داری در میان پاسخگویان افزایش می‌یابد و در ضمن دین‌داری در میان خانم‌ها بیشتر از آقایان بوده و با افزایش میزان تحصیلات، میزان دین‌داری افراد کاهش می‌یابد. بر این اساس تمامی برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌سازی‌های مسئولین برای گسترش فرهنگ دینی در این شهر باید بر تغییر و دست‌کاری این متغیرها استوار باشد.

با توجه به رگرسیون چند متغیره انجام شده موثرترین عوامل بر دین‌داری به ترتیب آموزش رسمی، دوستان و همسالان و در مرتبه سوم خانواده می‌باشد و با توجه به تحلیل مسیر صورت گرفته مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های تغییرات میزان دین‌داری جوانان به ترتیب متغیرهای آموزش رسمی، دوستان، خانواده، آموزش غیر رسمی، رسانه، سرمایه اجتماعی و سن هستند. اثر کلی متغیرهای مستقل ذکر شده در مدل فوق بر متغیر دین‌داری حاکی از آن است که میان این متغیرها همبستگی بسیار ضعیف (سرمایه اجتماعی و سن) تا متوسطی (آموزش رسمی، دوستان و خانواده) بر قرار است. همچنین این رابطه در تمامی موارد مثبت بوده و بیانگر اثر مستقیم میان متغیرهاست.

استدلال کردیم که نقش‌های دینی اجتماعی اولیه، فرد را در مسیر مشخصی از نقش‌هایی قرار خواهد داد که در مراحل بعدی زندگی بر عهده خواهد گرفت؛ لذا تربیت، تجربه دینی و نقش‌های پذیرفته شده دینی در دوران کودکی می‌تواند زمینه‌های فراگیری بیشتر و جذب بالاتر فرد در ارزش‌های دینی در بزرگسالی را در پی داشته باشد. علاوه بر این نشان دادیم که افزون بر آموزش، سن و نقش جنسیتی نقش‌هایی که هر فرد در دوران کودکی خویش فرا می‌گیرد و آن را به اجرا در می‌آورد متأثر از عواملی اجتماعی است. عواملی از قبیل، خانواده، مدرسه، همسالان و دوستان، رسانه‌ها و گروه مرجع و ... این عوامل تحت عنوان عوامل اجتماعی شدن مورد بحث و بررسی قرار گرفت.

با تکیه بر مقایسه میان نتایج حاصل از پژوهش حاضر و یافته‌های پژوهش‌های متعدد انجام شده در داخل و خارج از کشور و همخوانی و هم‌نوایی نتایج حاصله در این پژوهش‌ها و پژوهش حاضر می‌توان از وجود اعتبار تجربی بالای پژوهش حاضر

یاد کرد. در پژوهش حاضر عمدتاً شواهد با یافته‌های پژوهش‌های معتبر انجام شده در این حوزه همخوانی داشته است. و در نهایت می‌توان پیشنهادهایی به شرح ذیل داشت:

- ۱- تحقیق حاضر به دلیل محدودیت‌های گوناگون سطح سنجش خود را به جمعیت جوانان تهرانی محدود نمود. هر چند به دلیل اهمیت این جمعیت و نسبت قابل توجه آن به هرم سنی جامعه ایران انجام این مطالعه با اهمیت به نظر می‌رسد در عین حال تحقیق بر روی گروه‌های سنی و اجتماعی خاص نظیر نوجوانان، دانشجویان، زنان، کارگران و سایر اقشار اجتماعی می‌تواند مکمل تحقیق حاضر باشد و نتایج آن‌ها را با یکدیگر مورد مقایسه قرار داد.
- ۲- تحقیق حاضر به دلیل محدودیت‌های موجود عمدتاً هم خود را به یافتن روابط میان متغیرهای مذکور در سطح خرد (افراد) محدود نمود. در عین حال تحقیق بر روی سطوح کلان‌تر عوامل (مانند سیاست‌های کلان نظام) می‌تواند در جهت افزایش آگاهی از وضعیت متغیرهای کنترل‌گر دین‌داری در سطوح مختلف و مقایسه آن موثر افتد.
- ۳- در تحقیقاتی مستقل و نظری می‌توان به نقش اختصاصی و مفصل‌تر متغیرهای اصلی اثرگذار مانند آموزش رسمی، آموزش غیر رسمی، خانواده و دوستان پرداخت. بدین وسیله می‌توان به راهکارهایی عملی برای کنترل آسیب‌های موجود در این حوزه مبادرت ورزید.

منابع

- ابراهیمی، قربانعلی؛ قصابی، رضوان (۱۳۸۹). دین و بزه کاری جوانان. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی. معاونت پژوهشی و آموزشی، دفتر پژوهش‌های کاربردی.
- اکبری، ابوالقاسم (۱۳۸۱). مشکلات نوجوانی و جوانی. تهران: انتشارات رشد و توسعه.
- ام هور استوارت و لاندبای (۱۳۸۲). رسانه، دین و فرهنگ. (چاپ اول). (مسعود آریایی نیا، مترجم). تهران: سروش.
- برگر، پیتر؛ لاکمن، تامس (۱۳۷۵). ساخت اجتماعی واقعیت. (فریبرز محمدی، مترجم). تهران: علمی و فرهنگی.
- بریور جان و البرتهانتر (۱۳۷۷). تحقیق چند روشی در علوم اجتماعی: ترکیب اسلوبها. (حبیب احمدی و اسفندیار غفاری نسب مترجمان). تهران: نشر سخن.
- خسرو پناه، عبدالحسین (۱۳۸۲). انتظار بشر از دین. تهران: دانش و اندیشه معاصر.
- دواس، دی ای (۱۳۸۳). پیمایش در تحقیقات اجتماعی. (چاپ اول). (هوشنگ نایی، مترجم). تهران: نشر نی.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۴). صور ابتدایی حیات دین. (نادر سالار زاده امیری، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- رابرتسون، یان (۱۳۷۷). درآمدی بر جامعه. (حسین بهروان، مترجم). مشهد: نشر آستان قدس رضوی.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۴). کند و کاوها و پنداشته‌ها. (چاپ هفتم). تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رودلف طوبی، ژاکلین (۱۳۵۵). اجتماعی شدن و سه عامل اولیه اجتماعی. نامه علوم اجتماعی. سال دوم، شماره ۶.
- سراج زاده، سید حسین (۱۳۷۷). نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی. نمایه پژوهش. سال دوم، شماره ۷ و ۸.
- سرای، حسن (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری تحقیق. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۰). دین‌داری و بزه کاری در میان جوانان دانش‌آموز. تهران: موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- قرا ملکی، محمد حسن قدردان (۱۳۷۸). کارکرد دین در انسان و جامعه. تهران: فصلنامه قبسات. شماره ۲۸.
- قصابی، رضوان؛ طاهری، صادق (۱۳۹۰). فراتحلیل سنجه‌های دین‌داری در ایران. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی. معاونت پژوهشی و آموزشی، دفتر پژوهش‌های کاربردی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹). جامعه شناسی. (منوچهر صبوری کاشانی، مترجم). تهران: نشر نی.
- میلر، دلبرت سی (۱۳۸۰). راهنمای سنجش و تحقیقات اجتماعی. (هوشنگ نایی، مترجم). تهران: نشر نی.
- نرسیسیانس، امیلیا (۱۳۸۴). مردم شناسی جنسیت. تهران: انتشارات افکار.
- Argue, Amy; Johnson, David R. & White, Lynn K. (1999) "Age and Religiosity: Evidence from a Three-Wave Panel Analysis", Journal for the Scientific Study of Religion, Vol. 38, No. 3., pp. 423-435.
- Beger, Peter L. (1967). Sacred Canopy; Elements of a Sociological Theory of Religion: anchor books. Doubleday.
- Lazerwitz, Bernard & Ephraim Tabory (2002) "National Religious Context and Familial Religiosity within a Jewish Framework", Review of Religious Research, Vol. 44, No. 1, p:22-23.
- Erickson, Joseph A. (1992) "Adolescent Religious Development and Commitment: A Structural Equation Model of the Role of Family, Peer Group, and Educational Influences", Journal for the Scientific Study of Religion, Vol. 31, No. 2, pp.131-152.
- Feltey, Kathryn M. and Poloma, Margaret M. (1991) "From Sex Differences to Gender Role Beliefs: Exploring Effects on Six Dimensions of Religiosity" Sex Roles, Vol 25, Nos. 3/4.

- Feltey, Kathryn M. and Poloma, Margaret M. (1991) "University of Akron", Sex Roles, Vol. 25, Nos. 3/4, P. 181.
- Hoge, R & Petrill, Gregory H. (1978) "Development of Religious Thinking in Adolescence: A Test of Goldman's Theories", Journal for the Scientific Study of Religion, Vol. 17, No. 2, p. 139.
- Prislina, Michael A. and Richard V. Kendrik. 2008. "Origins of Attitudes". In: Ingoro, Eds., Attitudes and Attitude Change (Frontiers of social psychology). Psychology press.
- Taylor, Shelley E. and Letitia Anne Peplau and David O. Sears. 2006. Social psychology. Prentice Hall.